

REFORMACIJA NA TLU HRVATSKE

Mjesta u kojima su reformatori propovijedali Evandjelje u XVI. st.

Reformacija, luteranizam, u hrvatske krajeve dolazi iz smjera Kranjske, Koruške, Ugarske i Njemačke te iz Venecije i Trsta. Iz Ugarske, na područje istočne Slavonije te u manjoj mjeri u Međimurje i Zagreb, širio se kalvinizam. Prije nego što navedem glavna središta u kojima se širio reformacijski nauk u Hrvatskoj, valja naglasiti da su Bijeloj Kranjskoj u XVI. stoljeću pokraj Slovenaca živjeli i Hrvati. Plemstvo u tim krajevima bilo je većinom njemačkog podrijetla te je pristalo uz reformaciju. Već 1527. godine spominje se pojava nove vjere. Glavno središte reformatorskog pokreta u Bijeloj Kranjskoj bila je Metlika, odakle se novi nauk počeo širiti i prema Hrvatskoj. Naime, ondje je postojala hrvatska protestantska škola i crkvena općina s mnogim hrvatskim protestantskim propovjednicima od kojih je Grgur Vlahović bio najglasovitiji. Pored toga, Metlika je, kako ćemo vidjeti u ovom radu, bila vrlo bitna u komunikaciji hrvatske protestantske tiskare u Urachu s domovinom.

Središta u kojima se širio protestantski nauk možemo podijeliti na više regionalnih cjelina: U Banskoj Hrvatskoj- Zagrebačka i Varaždinska županija; Međimurje; Istra, Kvarner i Dalmacija; Dubrovačka republika; Hrvatska i Slavonska vojna granica; Slavonija pod Osmanlijskom vlašću; i premda nije na području Hrvatske, među Hrvatima u Gradišću.

ZAGREBAČKA ŽUPANIJA

Na zagrebačkom području reformacija se počela širiti vrlo rano. Podatke o širenju nalazimo tek posredno. Vjerojatno je da je protestanata u Zagrebu bilo i prije 1534. godine. Tadašnji zagrebački biskup Šimun Erdödy piše papi Klementu VII. o problemima na koje nailazi širenjem nove vjere te navodi kako se «energično i bezobzirno opire luteranizmu». Idućih godina sazivao je sinode kojima je bio cilj zaustaviti širenje protestantskog učenja.

Zagrebački biskup Matija Bruman (1558-1563) bio je tolerantan spram protestantskog propovijedanja Evandjelja. I sam je volio poslušati dobru i evendeosku utemeljenu propovijed. Zajedno s banom Petrom Erdödyem bio je prisutan propovijedi Grgura Vlahovića održanoj u Okiću. Ban je podržavao reformaciju te je na svoja imanja pozivao mnoge propovjednike, isto tako zauzimao se za širenje hrvatskih protestantskih knjiga tiskanih u Urachu.

Na području Stenjeveca kalvinov nauk je propovijedao župnik Mihajlo Bučić. Bio je vrlo učen i uspješan propovjednik. Zbog sukoba s Franjom Tahyjem on se seli u Međimurje pod zaštitu grofova Zrinskih o čemu svjedoči i sinoda održana 1572. godine koju je sazvaio biskup Juraj Drašković sa svrhom zaustavljanja širenja reformatorskog učenja, posebno Bučićevog djelovanja. Na sinodi održanoj 8. ožujka 1574. godine Bučić je bio osuđen i

izopćen iz Katoličke crkve zbog tiskanja knjige i širenja kalvinizma.

Reformacija se posebice proširio i na području Pokuplja oko Dubovca, Ozlja, Ribnika i Vivodinja gdje su posjede imali Zrinski. Koliko je bio raširen na tom području svjedoči i odluka Hrvatskog sabora iz 1604. u čijem zaključku stoji: «da se izbace svi heretici, a osobito oni propovjednici, koji se šire na ozaljskim dobrima, protjerani iz Štajerske, ili koji su kako god drukčije tamo došli.»

Na području Samobora, reformacija se počela širiti dolaskom njemačkih rudara koji su radili u rudniku bakra u selu Rude kraj Samobora. Vlasnik rudnika bio je njemački plemić Leonard Gruber i sam protestant. Njegov sin Krsto pozivao je propovjednike među kojima više puta glasovitog Grgura Vlahovića. Godine 1578. vlasnikom staroga grada Samobora postaje Krsto Ungnad «gorljivi privrženik protestantske vjere» te se reformacija ukorijenila u Samoboru. Potpomagao je protestantske propovjednike u Samoboru i okolici te raspačavao hrvatske protestantske knjige. Naslijedila ga je kćer Marija Ungnad koju su franjevci preobratali na katoličanstvo te im je povratila crkvu Bl.Dj. Marije kojom su se za bogoslužje služili protestanti. Temeljitim protureformacijskim djelovanjem 1628. u Samoboru više nije bilo niti jednog protestanta.

Na području Hrvatskog zagorja jače središte protestantskog djelovanja bio je kraj oko Donje Stubice. Vlasnika Stubice i Susedgrada Nikolu Mlakovačkog, koji je inače bio kapetan nadvojvode Karla i osobni savjetnik Jurja Zrinskog starijeg, biskup Vinković više puta je pokušao uvjeriti da se odrekne luteranizma i kalvinizma. I sam ga je posjetio u D. Stubici te mu prijetio crkvenom kaznom i oduzimanjem posjeda na što se Mlakovački nije obazirao. Štoviše, i njegovi nasljednici ostali su privrženi reformaciji.

VARAŽDINSKA ŽUPANIJA

Veliki utjecaj na širenje reformacije u Varaždinu imala je obitelj Ungnad. Od 1. prosinca 1543. godine pa sve do 1607. godine baruni Ivan i Krsto Ungnad obnašali su dužnost velikog župana varaždinske županije, te su kao gorljivi reformatori bili od velikog utjecaja na širenje novog učenja. Pored toga bili su i u prijateljskoj i rodbinskoj vezi sa Zrinskima koji su između ostalog bili posjednici u susjednom Međimurju i također pristalice reformacije.

Kako je Varaždin bio sjedište tadašnje Slavonske granice u njemu je bilo dosta protestantske vojske. U zagorskom dijelu Varaždinske županije, utjecaj reformacije spominje se već 1527. godine u pavlinskoj latinskoj školi u Lepoglavi. Redovnici su pod utjecajem reformatorskog učenja počeli napuštati samostane tako da je kralj Ferdinand I. 1559. godine pozvao «sve biskupe u Ugarskoj i Hrvatskoj (Slavoniji), među drugima i zagrebačkog biskupa Brumana da bjegunce pohvataju i da ih njihovu generalnom prioru Tomi predaju» U Cesargradu kod Klanjca 1563. godine propovijedao je Grgur Vlahović te je obratio 251 osobu na protestantski nauk.

HRVATSKA I SLAVONSKA VOJNA GRANICA

Za razliku od građanske Hrvatske i Slavonije gdje je vrhovni zapovjednik bio hrvatski ban, vrhovnu vojničku upravu Hrvatske i Slavonske granice vodili su nadvojvode u štajerskom Grazu, zajedno sa svojim dvorskim ratnim vijećem. Tijekom vremena, a posebice od 1578. godine nadvojvode su se zajedno s generalima miješali u vojničke poslove građanske Hrvatske i Slavonije krnjivši tako ugled i vlast hrvatskih banova. Na području granica prisvajali su i građansku vlast, posebice dolaskom brojnih Vlaha koji su počeli naseljavati kotare krajiških kapetanija.

Kako su časnici u vojsci redom bili Nijemci, većinom protestanti pridošli iz unutrašnjih austrijskih pokrajina, nastojali su reformatorsko učenje prenijeti i na vojsku koja je poglavito bila sastavljena od Hrvata - domaćih i doseljenih Uskoka ili prebjega. Stoga je veći dio gradova i utvrda Hrvatske i Slavonske granice imao protestantskog propovjednika koji je dobivao plaću iz proračuna predviđenog za Vojnu granicu. Među njima bili su: Koprivnica, Ivanić grad, Petrinja, Sisak, Senj, Ogulin i Karlovac.

Glavno središte reformacije za Vojnu granicu bio je Karlovac. U gradu su djelovali katolički i reformatorski propovjednici. Godine 1591. reformatori su u njemu imali svoju kapelicu, groblje i školu da bi 1597. sagradili i crkvu koja se spominje još 1645. godine. Iz obrambenih razloga Karlovac je imao poseban status zbog čega je nadvojvoda Karlo, premda je bio protivnik reformacije, tolerirao protestante u njemu. Zahvaljujući takvoj situaciji Karlovac je ujedno bio i važno središte za širenje reformacijskih knjiga. Zbog jake katoličke reakcije, knjige su zaobilaznim putem iz Württemberga preko Karlovca slane u Ljubljano umjesto kraćim putem preko Graza. Katolička proutreformacija na karlovačkom području ojačala je krajem XVI. st. te je tako 1599. godine general Juraj Lenković dobio nalog po kojem nije smio uzeti niti jednog časnika protestanta.

Zaključcima Hrvatskog sabora iz 1605. godine organizirana je prava hajka na protestantske propovjednike te su oni bili prisiljeni prebjeći u strane zemlje ili su se pak sklonili na imanja Zrinskih. 1658. godine u Karlovac su se doselili franjevci, vješti govornici kako na hrvatskom tako i na njemačkom jeziku te u kratkom vremenu protjerali sve reformirane vjernike iz Karlovca.

MEĐIMURJE

Važan čimbenik u širenju nove konfesije u Hrvatskoj svakako zauzimaju Zrinski koji su u to vrijeme bili najjača hrvatska plemićka obitelj te imali posjede od Jadrana, preko Ozlja, pa sve do Međimurja. Godine 1546. Zrinski su postali gospodari Međimurja. Već je Nikola Zrinski Sigetski (poginuo 1566. pri obrani Sigeta) prijavio uz reformaciju.

Jedan od razloga pristajanja obitelji Zrinski uz reformaciju treba gledati kroz njihovu zavadu sa zagrebačkim kaptolom i biskupom Šimunom Erdödyjem. Loši odnosi još više su se produbili 1541. godine kada je prilikom opsjedanja biskupova grada Vinodola poginuo Ivan Zrinski što je razgnjevalo njegova brata Nikolu te je on još više napadao biskupa. Smrću biskupa Erdödyja 1543. godine razmirice između Zrinskih i crkve su se stišale, no

mržnja prema katoličkom svećenstvu, prema mišljenju Ivana Kukuljevića, uvriježila se kod te slavne hrvatske plemićke obitelji. Tako je Nikola Zrinski nastojao na svojim imanjima raširiti i utvrditi protestantsko učenje najviše iz oporbenih razloga prema katoličkoj crkvi, a manje zato što se povodio za mađarskim velikašima koji su većinom bili protestanti. No, blizina turske pošasti nije mu davala mnogo vremena za vjerska pitanja jer se morao neprestano boriti. Iako je prijanjao uz reformaciju, Nikola Zrinski, premda su mu stizale zamolbe, nije financijski podupirao pothvat izdavanja knjiga hrvatskih protestantskih prevodioca u Urachu. Njihova izdanja, koja je naručio i raspačao, prema sačuvanim izvorima, nije ni platio.

Nikolin sin Juraj otvoreno je prešao na reformaciju. Pod utjecajem svoga savjetnika baruna Nikole Mlakovačkog on je na svojim posjedima, a naročito u Međimurju protjerao gotovo svo katoličko svećenstvo i na njihova mjesta postavio kalvinske i luteranske propovjednike. U Međimurju su mnoge crkve bile porušene, neke zatvorene, tek je ostao pavlinski samostan Sv. Jelene kraj Čakovca. No, Zrinski je proganjao preostale pavline tako dugo dok 1580. nisu napustili samostan. Njihov prior bio je zatvoren i mučen, te je naposljetku umro. Rastjerivanjem svog katoličkog svećenstva, Juraj Zrinski stvorio je pogodne uvjete za širenje reformacije u Međimurju gdje su ubrzo organizirane i strukturirane reformirane župe te je bila uspostavljena i suradnja s ugarskim protestantima, a s ciljem lakšeg pastoralnog djelovanja i organiziranijeg odupiranja protureformaciji Rimokatoličke crkve. Valja spomenuti kako je Međimurje zajedno s Prekmurjem i jugozapadnom Ugarskom činilo jednu veću protestantsku regiju, što je svakako važno budući da su se u te krajeve tijekom XV. i XVI. sklanjali Hrvati izbjegli pred turskom navalom. Svakako treba spomenuti djelovanje propovjednika Mihajla Bučića, za kojeg doduše nema puno podataka, no poznato je da je u Međimurju (Belica, Nedelišće) djelovao u razdoblju od 1567. do 1571. obraćajući puk na reformaciju.

Na prijelazu iz XVI. u XVII. stoljeće u Međimurju je bilo 23 reformiranih župa. No, preokret se dogodio kada je Juraj Zrinski mlađi postavljen za hrvatskog bana. Kako je odlukom Hrvatskog sabora iz 1608. godine katolička vjera bila isključivo priznata unutar granica Hrvatske, da bi postao banom Juraj Zrinski mlađi stavio je političke ideale ispred vjerskih te se 1623. godine povratio na katoličanstvo. Ovim činom otvorio je put povratku katoličkog svećenstva, premda su Zrinski i dalje štitili protestante u Međimurju.

SLAVONIJA POD OSMANLIJSKOM VLAŠĆU

Reformacija na tlo Slavonije, poglavito Podravine, prodira s područja Međimurja i Mađarske u kojoj je bio raširen Kalvinov nauk. Tijekom XVI. i XVII. stoljeća područje od Zemuna do Virovitice i Čazme zauzimaju Turci koji su osobito proganjali katoličko svećenstvo. Kako su donekle trpjeli franjevce te više tolerirali protestante od katolika, takva situacija omogućila je lakše širenje reformatorskog učenja na tom području. Jedan dio preostalih svećenika i fratara počinje prelaziti na reformaciju kako bi se mogao ženiti i među Turcima slobodnije živjeti. Pored ovih razloga, širenju reformacije pogodovalo je i to što je slavonsko plemstvo pristajalo uz Ivana Zapolju,

Ferdinandova suparnika, koji je simpatizirao s protestantizmom.

Valja svakako spomenuti propovjednika Mihajla Starinu, mađarskog Slovača, koji je oko 1544. propovijedao Kalvinov nauku te je u 7 godina na području Slavonije i Ugarske reformirao 120 crkvenih općina. Franjevac Starin 1530. godine obratio se te prešao na reformaciju. Nakon studija bogoslovije kod Melchtona u Württembergu nastanio se u baranjskom selu Lasko nedaleko od Osijeka. Narod ga je s pozornošću pratio jer je pored propovijedanja evanđelja redovito pjevao psalme, a prema zapisima suvremenika bio je darovit pjevač i velik ljubitelj glazbe. Zbog turske okupacije katolička crkva imala je velikih problema na području Slavonije koja je spadala pod Zagrebačku biskupiju (jednim dijelom i Pečušku). Biskupi u Zagrebu pokušavali su pomoći narodu i svećenstvu novčanom i duhovnom paskom. No, takve vjerske vizitacije pratile su velike neprilike i žrtve jer su Turci u njima vidjeli političko djelovanje zagrebačkog kaptola.

Reformacija se u Slavoniji održao više od 150 godina. Istjerivanjem Turaka i nastojanjem Hrvatskog sabora i zagrebačkih biskupa gotovo je sasvim iskorijenjen.

ISTRA I KVARNER

Područje Istre bilo je u XVI. stoljeću podijeljeno između Venecije i manjim dijelom Austrije kojoj je pripadala Pazinska grofovija. Iz političke protivnosti spram Rima, Venecija je u početku podupirala reformaciju što se odrazilo i na Istru. Lutherov nauku u Istru je prodirao iz Venecije i Kranjske. No, kako je Venecijanska trgovačka republika ovisno o svojim ekonomskim interesima često mijenjala politiku, nije dugo potrajalo i povrativši se na katoličanstvo ustanovila je inkviziciju te počela s progonom reformatora. No, usprkos tome, kada je trgovina bila u pitanju poštivala je eksteritorijalnost njemačke trgovačke kolonije te su Nijemci u gradu mogli biti protestanti, prenositi, čitati i širiti protestantske spise čak i pomagati i izdržavati zatvorene protestante u venecijanskim zatvorima.

Povoljan položaj okružen morskim putovima i dobra cestovna razgranatost pogodovali su širenju reformacije po Istri u toj mjeri da gotovo nije bilo mjesta koja nije dotakla.

Poradi jake inkvizicije djelovanje protestantskih propovjednika obavljalo se u tajnosti. Osim što o jakosti pokreta možemo doznati iz inkvizicijski procesa puno jače svjedočanstvo o ukorijenjenosti reformacije u Istri možemo iscrpiti iz djelovanja Istrana koji su, što prebjegli što nastavili sa svojim djelovanjem van domovine, a o kojima će između ostaloga biti riječi.

Protestantsko središte u Istri bio je Pazin. Vrlo rano, 1549. godine inkvizicija je optužila pazinsku općinu da pristaje uz reformaciju. Popovi glagoljaši pristajali su uz reformaciju jer se ona širila na narodnom jeziku i glagoljici što Veneciji nije bilo odveć po volji. Da je u pazinskom kraju bilo dosta protestantskih propovjednika može se zaključiti po tome da su im bile oduzimate službe i da su bili protjerivani. Pored toga bilo je strogo

zabranjeno (1582. i 1590. g.) držanje protestantskih škola pa se prema ovoj naredbi može zaključiti da su one i postojale te bile vrlo aktivne.

Na Cresu se istaknuo vješt propovjednik fra Baldo Lupetina, a što se tiče Rijeke, koja je u XVI. stoljeću spadala pod Pulsku biskupiju, oko širenja reformacije osobito se zauzimao carski savjetnik i riječki kapetan Franjo Barbo koji je bio u izravnom savezu s kranjskim protestantskim plemstvom jer je Rijeka u to doba kao i Pazinska grofovija, politički pripadala Kranjskoj, tj. vladi u Grazu kao posebna politička oblast. Budući da su riječki građani trgovali sa Šibenikom, Trogirom i Dubrovnikom protestantski promidžbeni materijali dopirali su do mnogih mjesta u Dalmaciji. No, reformacija se nije dugo zadržala na području Rijeke.

Na Krku, koji je spadao pod Senjsku biskupiju, reformacija se spominje već 1539. godine u dopisu dužda Pietra Landa krčkom providuru Alojziju Pisanu u kojem kaže da narod otoka Krka «većinom slijedi Lutherovu sektu» Tijekom XVI. i XVII. stoljeća u mnogim primorskim mjestima reformacija se zadržala, što ne treba čuditi ako znamo da su na tom području posjede imali Zrinski.

Jurica Cesar

<http://www.rkczg.hr/reformhr/natluhr.php>